

BARBARA BAZIELICH

WSPÓŁCZESNE ASPEKTY BADAŃ NAD STROJAMI LUDOWYMI

Zagadnienie strojów ludowych, które od przeszło 150 lat weszło w sferę zainteresowań ludzi różnej profesji, jest nadal frapującym tematem badań naukowych.

Kiedy pod koniec XVIII w., a potem na początku XIX w. zaczęły rozwijać się w Europie prądy romantyzmu i wraz z nimi coraz bardziej zwracano uwagę na życie wsi i jej wartości, szukając nadto, zarówno w krajobrazie, jak tradycyjnej kulturze wątków i inspiracji twórczej, pojawiły się także pierwsze efekty zainteresowań strojami ludowymi. Były to przede wszystkim malarskie lub graficzne, nierzadko kolorowe przedstawienia ludzi wsi w strojach z różnych regionów. Wykonywali je współcześnie żyjący artyści malarze¹, którzy w ten sposób dawali upust nie tylko swej artystycznej wrażliwości, ale również stwarzali — w miarę możliwości — wierny dokument dla ubiorów ludowych ówczesnych czasów. Podobnych dokumentów wprawdzie nie brak i z wcześniejszych okresów, w zasadzie jednak są one nieliczne, skromne i w żadnym wypadku nie tworzą jakiejś większej całości, ani też pewnego cyklu wyobrażeń. Badacze i zainteresowani problematyką strojów regionalnych wiedzą dobrze, że odtwarzanie np. historii ubiorów określonej grupy etnograficznej nawet o dobrze zachowanej ciągłości kulturowej, wobec braku źródeł nie jest rzeczą łatwą, a w oparciu o materiały ikonograficzne, często wręcz niemożliwe. Szuka się ich w starych dokumentach, inkunabulach, polichromiach i obrazach kościelnych, nagrobkach, insygniach

¹ Ludzi wsi i stroje malowali: w Polsce — J. P. Norblin, A. Orłowski, D. Chodowiecki, M. Pocięcha, A. Piwarski, A. Kowalski, P. Stachiewicz, A. Kędzierski, St. Witkiewicz, K. Pochwański, K. Pilatti, W. Wodzinowski i inni. Porównaj: „Kłosy”, „Tygodnik Powszechny”, „Tygodnik Ilustrowany” za lata 1850-1890, nadto J. St. Bystron, *Typy ludowe J. P. Norblina*, (Kraków 1934. W Norwegii — J. F. L. Dreier, H. L. Rensch, A. Tidemand, J. Flintoe, J. Frichs. Porównaj: A. Noss, *Johannes Flintoes draktakvarellar*, Oslo 1970; tejże, *Joachim Frichs draktakvarellar*, Oslo 1973; E. Lexov, Joh. F. L. *Dreiers Norske Folkedragier*, Kristiania 1913. W Czechosłowacji — Ferd. Runk, Šeb. Mansfeld, A. Strandel, J. Máneš, M. Aleš, Ferd. Velc, J. Spillar.

cechowych etc., a także w źródłowych opisach, inwentarzach, księgach parafialnych, gruntowych, ławniczych, testamentach i innych, oraz w starych mapach geograficznych stanowiących ilustrację dla określonego terenu w pewnym określonym czasie. Obok ilustracji, wszelkie opisy są więc drugim źródłem, na którym obecnie można oprzeć swe prace badawcze w zakresie strojów ludowych. Niezwykle cenne są np. wspomnienia z podróży oraz pamiętniki, które dla ludzi ciekawych życia i świata były drogą i sposobem do wypowiedzenia własnych przeżyć i spostrzeżeń. W XVIII i XIX w. nie były one rzadkim zjawiskiem w całej Europie.

Idee i hasła romantyzmu dały asumpt do kontynuacji zainteresowań strojami ludowymi i w późniejszych czasach. Coraz liczniej zaczynają pojawiać się ludzie, dla których wieś stała się punktem obserwacji i zachętą do rejestracji przejawów jej życia. W ich publikacjach nie są to już opisy własnych przeżyć i spostrzeżeń, lecz świadomie zebrany w terenie materiał rzeczowy noszący charakter dokumentu, czego przykładem kapitałne dzieło Kolberga oraz badaczy w innych krajach (Sirelius — 1916, Heikel — 1834, Koula — 1892, Zibrt — 1892)².

W pracach tych ilustracje i opisy strojów spletały się przeważnie z innymi wiadomościami o tradycyjnej kulturze ludowej, a że był to okres rodzenia się etnografii jako nauki, terminologia i wprowadzane do literatury pojęcia nie były jednoznaczne, zdefiniowane i precyzyjne. Na ogół jednak zasadniczym określeniem w języku polskim było pojęcie „ubiór” i w tej postaci przewija się ono w literaturze dziewiętnastowiecznej³. Odwoływano się przy tym coraz częściej do materiałów zebranych bezpośrednio w terenie: wywiadów, opisów, obserwacji i tworzone równocześnie muzealne kolekcje, które z kolei także stawały się źródłem i stwarzały pole badawcze dla innych.

Rzecz znamienna i godna podkreślenia, że wszelkie ilustracje i opisy ubiorów pochodzące z początku XX w. tyczą się ich dziewiętnastowiecznej formy, tj. tej, jaka aktualnie utrwaliła się i przeszła na następne pokolenie, zachowując się prawie niezmiennie do dnia dzisiejszego. Nie spotyka się natomiast próby odtworzenia jego wcześniejszych form, ni to w opisach, ni w rycinach. Tym niemniej, te pierwsze publikacje z zakresu kultury ludowej, jak również pojawiające się w twórczości artystycznej

² U. T. Sirelius, *Suomen kansanpukujen historie*, „Jurnal de la Société Finno-Ougrienne” 31, Helsinki 1916; A. O., Heikel, *Trachten und Muster der Morawinen*, Helsingfors 1834; J. Koula, *O kroji lidu slovenskeho*, „Česki Lid”, 1892, I, s. 21; Č. Zibrt, *Dějiny kroje v zemích českých*, Praha 1892; O. Kolberg, *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, tańce*, 1857 - 1890.

³ W. Gerson, *Ubiory ludu polskiego*, Warszawa 1855; L. Gołębiowski, *Opowiadania o ubiorach, zwyczajach i obyczajach ludu polskiego*, Kraków 1863; E. Radzikowski, *Ubiory w Polsce i u sąsiadów*, 1879 i 1899.

(muzyka, poezja, malarstwo) wątki i motywy ludowe zwróciły uwagę ogółu na bogactwo i różnorodność oraz regionalną i narodową⁴ specyfikę i wartości odzwierciedlające nawet archaiczne pierwiastki słowiańskie. Trafiły one na podatny grunt szerzącego się wówczas panslawizmu i pozytywizmu, które nakłaniały do dociekania pierwotnych form i treści, genezy, historycznego rozwoju oraz podobieństw wytworów kulturowych także i w innych krajach Europy⁵. Rodzące się pod koniec XIX w. zbiorowe edycje („Wisła”, „Lud”, „Zbornik”, „Glasnik”, „Česki Lid” i inne), zaczęły coraz liczniej publikować materiały, nawet krótkie notki rejestrujące i dokumentujące różne wytwory ludowej kultury materialnej, duchowej i społecznej, w tym także o strojach zasługujących na uwagę ze względu na swoją regionalną specyfikę, zdobnictwo, archaiczność formy, czy też osobiłą część składową. W myśl panujących ówczesnie przekonań, że kulturę ludową trzeba ocalić od zagłady, na początku XX w. pojawiają się coraz to dokładniejsze opracowania regionalne, mające dziś znaczenie i niejednokrotnie wartość źródłowych ze względu na dokumentację współczesnego materiału oraz próby dotarcia do genezy lub historycznej zmienności (Udziela — 1932, Chmielińska — 1930, Dobrowolscy — 1936, Frankowski — 1928, Moszyński — 1938, Pieniążek — 1934; Gavazzi — 1935, Karanović — 1926, Uskoković — 1926, Vlahović — 1930, 1934; Kostow — 1925; Sochań —, Stranska —, Chotek — 1937, Vydra — 1928, 1935; Tilke — 1935; Heikel — 1909, Schwindt — 1913, Sirelius — 1916, Vahter — 1938; Svensson — 1932, Vistrand — 1907; Fett — 1903; Oprescu — 1929; Grinkowa — 1934)⁶.

⁴ J. Horoszkiewicz, *Strój narodowy w Polsce*; B. Deneke, *Beiträge zur Geschichte nationaler Tendenzen in der Mode von 1770-1815*, „Schrift des Historischen Museum Frankfurt am Main”, Frankfurt 1966, 12, S. 211-252.

⁵ Wł. Stassow, *Słowiańskie i wschodnie ornamenty*, Petersburg 1887; P. Sochań, *Slovenske narodne ornamenty*, 1894; J. Łepkowski, *Sztuka u Słowian szczególnie w przedchrześcijańskiej Polsce i Litwie*, *Z przeszłości szkice i obrazy*, Kraków 1862, s. 195-221; A. Haberlandt, *Volkskunst der Balkanländern*, Wien 1919; F. Schwindt, *Finskije ornamenti*, Helsingfors 1894.

⁶ S. Udziela, *Ludowe stroje krakowskie i ich krój*, Kraków 1930; tenże, *Ubiory ludu polskiego*, Kraków 1932; A. Chmielińska, *Księżacy i ich strój*, Warszawa 1930; A. T. Dobrowolscy, *Strój, haft i koronka w województwie śląskim*, Kraków 1936; E. Frankowski, *Sukmany ludu polskiego*, Warszawa 1928; K. Moszyński, *Geograficzne zróżnicowanie odzieży ludowej w Polsce*, Kalendarz IKC, 1938, s. 68-77; J. Pieniążek, *O ginącym stroju ludowym i ostatnich jego wytwórcach*, Kraków 1934; M. Gavazzi, *Iz biologije narodne nošnje*, Zagreb 1935; M. Karanović, *Imljanska narodna nošnja, vez i bojenje*, „Zbornik etnografskog muzeja u Beogradu”, Beograd 1953, s. 174; tenże, *Ženska nošnja u Zmijanju*, Sarajevo 1926; R. Uskoković, *Narodna nošnja po starovlaškim selima oko Ivanjice*, „Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu”, 1926, s. 95; M. S. Vlahović, *Ženska našnja u beogradskejoj posavini*, „Glasnik etnografskog muzeja u Beogradu” 1930, s. 47, 56, 62, 67, 79; St. L. Kostow, *Makedonski ubrusi i sokai*, „Izvestia na narodna etnografski muzej”, 1925, V,

W miarę upływu czasu ilość opracowań na temat regionalnych strojów ludowych znacznie wzrasta, a wraz z tym wzrasta różnorodność poglądów i metoda pracy oraz ujęcia.

Teoretyczne rozważania na temat kultury ludowej i grup etnograficznych oraz przyjęcie za jedno z podstawowych kryteriów różnicujących, poza językiem, także jednolitą w typie formę ubioru sprawiło, że w pewnym okresie czasu szczególnego znaczenia w nauce nabrały monograficzne opracowania strojów określonego regionu⁷. Na tej podstawie starano się także między innymi ustalać granice regionów oraz zasięg tradycyjnej kultury ludowej, podkreślać jej wartość, zachowawczość, ciągłość etc. Doprowadziło to w końcu do prowadzenia specjalnych badań w tym zakresie i publikacji o specyficznym charakterze, czego przy-

s. 3-15; P. Sochań, *Kroje lidu slovenskeho*, „Slovenska čítanka”; D. Stranska, *Lidove kroje v Československu*; J. Vydra, *Nauka o kroji*, Praha 1928, 1935; K. Chotek, *Lidova kultura a kroje v Československu*, Praha 1937; U. Tilkke, *Osteuropäische Volkstrachten in Schnitt und Farbe*, Berlin 1925; A. O. Heikel, *Die Volkstrachten in den Ostseeprovinzen und in Setukesien*, Helsingfors 1909; F. Schwindt, *Finskije ornamenti*, Helsingfors 1894, tenże, *Suomen kansan pukuja 1800-luvulla*, 1. Karjala, Helsinki 1913; U. T. Sirelius, *Suomen kansanpukujen historie*, „Journal de la Societe Finno-Ongrienne”, 31, Helsinki 1916; T. Vahter, *Finnische Volkstrachten im Verhältnis zu ihren spätereiszeitlichen Vorbildern*, Tracht und Schmuck im nordischen Raum, 2, Leipzig 1938; S. Svensson, *Folkedrakter*, *Folket i Fest*, Stockholm 1946, s. 46-90; tenże, *Svenska dräkten som bondeplagg*, *Gustavianskt. Studier ... tillägnade Sigurd Wallin* Stockholm 1932, s. 361-368; P. G. Vistrand, *Svenska folkdrakter*, *Kulturhistoriska studier*, Stockholm 1907; H. Fett, *Saerudstilling Nr 1. Nationaldragter*, Norsk Folkemuseum, Kristiania 1903; G. Oprescu, *Peasant art in Rumunia*, Special Autumn Number of „The Studio”, London 1929; I. P. Grinkowa, *Oczjerki po istorii razvitiija russkoj odježdy*, „Sowjetskaja etnografija” 1934/1-2, s. 66-94, Leningrad 1934.

⁷ Z. Čulić, *Narodne nošnje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1963; M. V. Draškić, *Narodne nošnje severozapadne Bosne*, Banja Luka 1962; J. Šobić, *Costumes et ornements de Serbie*, Beograd 1956; E. Kulczickaja, *Narodnij kostjum zachodnih oblastej USSR*, Kiew 1959; Ljebjedjewa W. I. i G. S. Masłowa, *Russkaja krestjanskaja odjezda XIX-naczala XX wjeka kak matierial k etniczskoj istorii naroda*, Moskwa 1956; A. Fiedler, *Deutsche Volkstrachten*, Leipzig 1954; V. Nosaloja, *Ludovy oděv v Hel'pe a Pohorelej*, Bratislava 1956; M. Kresz, *Ungarische Bauerntrachten*, Budapest 1957, t. I i II; R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz*, kap. 5 — *Kleidung*, Zürich 1946; Nowak-Neumann M. i P. Nedo, *Sorbische Volkstrachten*, 1-4, Bautzen 1954-1964; W. Lücking i P. Nedo, *Die Lausitz — Sorbische Trachten*, Berlin 1956; E. Reimann, *Die Volkstrachten Ost- und Westpreussens*, „Hessische Blätter für Volkskunde”, 53, Giessen 1962, S. 29-46; S. Svensson, *Folkedrakter*, *Folket i Fest*, Stockholm 1946, s. 46-90; M. Welewa, *Bulgarian folk costumes*, „Bulgaria”, november 1953/8; M. Welewa i E. I. Lepawtowa, *Bulgarian folk costumes of north Bulgaria in the 19th and early 20th centuries*, Sofia 1961; M. Cz. Cholewa, *Stroje ludowe Ziemi Sąddeckiej*, Lublin 1946; Z. Lipiarz, *Zabytkowy strój ludowy regionu raciborsko-głubczyckiego w zbiorach muzeum w Raciborzu*, „Opolski Rocznik Muzealny, 1968, III, s. 201; J. Manugiewicz, *Polski strój ludowy*, „Wiedza i Życie” 1951/11; J. Świeży, *Stroje ludowe Lubelszczyzny*, Warszawa 1954.

kładem jest powołanie w Polsce po drugiej wojnie światowej specjalnej redakcji i wydawnictwa (chyba jedyne w swoim rodzaju): „Atlas Polskich Strojów Ludowych”. Celem tego przedsięwzięcia było opracowanie szeregu monografii obejmujących wszystkie typy strojów ludowych z całego obszaru Polski, podzielonego na pięć części (Pomorze, Wielkopolska, Śląsk, Mazowsze i Sieradzkie, Małopolska), zgodnie z historycznymi granicami pierwotnych grup plemiennych, składających się z mniejszych jednostek, które z czasem utworzyły polskie regiony etnograficzne o mniej lub bardziej ustalonych granicach.

Atlas Polskich Strojów Ludowych, obok dotychczasowej dowolności opracowania tematu, wypracował pewne ścisłe ramy ujęcia dla poszczególnych zeszytów wchodzących w jego skład⁸ i na tej podstawie zarysowała się teoretyczna możliwość wytyczenia granic zasięgów polskich grup etnograficznych i ich strojów⁹. Obok naukowego znaczenia, ta forma opracowania okazała się najbardziej użyteczna, zwłaszcza dla kraju, gdzie tradycje ludowego ubioru nie wszędzie zachowały się w jednakowym stopniu i idea propagowania jego narodowych wartości nabrała w ostatnich czasach szczególnie na sile. W obecnej, powojennej dobie formowania się zespołów regionalnych i organizowania festiwali i przeglądów folklorystycznych, materiały zawarte w *Atlasie* stały się szczególnie cenne nie tylko przy rekonstrukcji strojów tych regionów, gdzie już niewiele wiadomo na ich temat, ale także regionów o trwałej tradycji, przy szyciu kompletów przeznaczonych na estradę, czy inne występy o znaczeniu regionalnym¹⁰.

Na początku bieżącego wieku wartości narodowe strojów regionalnych zaczęto dostrzegać w wielu innych krajach Europy i to nie tylko ze względów patriotycznych (Słowacja, Śląsk, Łużyce, Norwegia, a także Finlandia, Hiszpania, Dania). Tym sposobem w literaturze przedmiotu zaczęły pojawiać się coraz częściej takie pojęcia, jak: ubiór, odzież, strój, kostium (ang. — *cloth, dress, costume*; niem. — *die Tracht, Kleidung, Kostume*). Zaczęła się także rodzić konieczność zdefiniowania tych pojęć oraz określenia roli i znaczenia strojów w kulturze ludowej i w codzien-

⁸ J. Gajek, *Metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych*, „Lud”, t. 41, Wrocław 1954, s. 797-805. W 1980 r. „Metodyka” ta została przez Redakcję APSL zaktualizowana i uzupełniona.

⁹ Każdy zeszyt *Atlasu* omawia: obecny stan stroju, zarys historyczny rozwoju ubioru danego regionu, jego zasięg, ogólny i szczegółowy opis stroju męskiego i kobiecego, zdobnictwo, wytwórców i materiały.

¹⁰ Z materiałów tych korzystają osoby prywatne i pracownie krawieckie, projektanci mody polskiej, COPIA. W innych krajach, np. w Norwegii, istnieje specjalnie powołana instytucja, Landsnemnda for bunadspørsmål w Oslo gromadząca materiały potrzebne do rekonstrukcji strojów regionalnych, oraz skupiająca ludzi i wykonawców i pośrednicząca w nabyciu.

nym życiu społecznym. Zastanawiano się przy tym nad przyczynami zaniku strojów, nad rolą ogólnie panującej mody i jej odbiciem w ubiorze wsi, nad stosunkiem tradycyjnych ubiorów do ubiorów innych klas społecznych, nad funkcją ubioru itp. Dla badaczy XX wieku, zwłaszcza ostatnich, powojennych lat, zagadnienie stroju ludowego jest szeroko pojętym tematem z sobie właściwą problematyką. Nie wystarczają im już same ryciny i opisy form oraz poznanie specyfiki regionalnej. Interesuje ich historyczna zmienność w czasie i przestrzeni, interesują zarówno archaiczne i stare formy, jak też przeradzanie się i akceptowanie nowych, zależnie od modnych tkanin i samej mody oraz zależnie od warunków panujących w danym środowisku i od stopnia nasilenia miejscowych tradycji¹¹. Posługują się przy tym już nie tylko metodą opisową, porównawczą, analityczną, statystyczną, typologiczną, która w badaniach nad strojem miała zawsze duże znaczenie, ale także strukturalno-funkcjonalną, zapoczątkowaną przez Bogatyriewa (1937). Według strukturalno-funkcjonalnej metody tegoż autora ubiory ludowe miały w kulturze następujące znaczenie: 1) praktyczne, 2) społeczne, 3) estetyczno-artystyczne, 4) regionalne¹². Poglądy te uprościł nieco w 1946 r. Richard Weiss sprowadzając funkcję strojów do czterech płaszczyzn: 1) świąteczno-uroczystościowej, 2) społecznej (zależnie od wieku, stanu, zamożności), 3) zajęcia, 4) regionalnej. Inni dodają do tego jeszcze znaczenie, rytualne. Natomiast współczesny fiński badacz młodego pokolenia, Lonnqvist, funkcję stroju rozpatruje zależnie od 1) płci i wieku, 2) znaczenia rytualnego (zwyczaje, obrzędy), 3) pracy i odpoczynku¹³ (1972). Zdaniem Crawley'a strój jest wykładnikiem wszystkich socjalnych momentów, np. pozycji w rodzinie, we wsi, regionie, plemieniu, społeczeństwie. Jest również wyrazem indywidualnych odczuć oraz wszystkich niepisanych praw w stosunku do jednostki i środowiska¹⁴. Jest zatem, jak powiada Weiss¹⁵ — sztuką ubierania się, lub, jak powtarza za niemieckim badaczem Moszyński (1938)¹⁶ „strój ludowy jest to sposób ubierania się stosowany wyłącznie na pewnym obszarze o ściśle określonych granicach”. Definicja ta, jak widać, zgodnie ze stanem wiedzy ówczesnego okresu, nie jest jedno-

¹¹ V. Garamb, *Zur Doktrin der Volkstracht, Handbuch für historische Volkskunde*, Bd. 3/4, *Die Sachgüter der deutschen Volkskunde*, Berlin 1934, s. 195 - 220; S. Kovačevićova, *Teoretické problémy výskumu a spracovania ľudového oděvu „Československá Etnografie”*, 2, Praha 1954, s. 5 - 13.

¹² P. Bogatyriew, *The functions of folk costume in Moravian Slovakia*, Haga: 1972 (opublikowana na Słowacji w 1937).

¹³ Bo Lonnqvist, *Dräkt och mode i et landsbygdssamhälle 1870 - 1920*, Helsingfors 1972.

¹⁴ E. Crawley, *Dress, drinks and drums*, London 1931.

¹⁵ R. Weiss, *Volkskunde der Schweiz* — kap. 5 — *Kleidung*, Zürich 1946.

¹⁶ K. Moszyński, *op. cit.*

znaczna i w zasadzie strój uwzględnia jako ubiór¹⁷. Dziś bowiem różni się pojęcie ubiór (*die Kleidung, cloth, odjezda, nošnja, oděv, dräkt*) jako bardziej ogólne, związane z okrywaniem, odziewaniem ciała¹⁸, czy jak chce Irena Turnau, ograniczające się raczej do podstawowych części, wyróżniających użytkownika „formą, barwą, czy stopniem kosztowności od innych członków grupy społecznej”. Według tejże samej autorki przez strój natomiast rozumie się ubiór odświętny, uroczysty, czy obrzędowy, a termin odzież odpowiada zespołowi „podstawowych części odzienia wraz z okryciem głowy i kończyn oraz dodatkami uzupełniającymi sylwetkę człowieka”. Jest to zatem nieco inne ujęcie, od znanego dotychczas, w którym strój (*die Tracht, dress, kroje*) wiązało się z odzieniem uroczystościowym, niepozabawionym umiejętności artystycznej kompozycji i poczucia estetyzmu (*Art des Tragens* — Weiss). Przeciwnieństwem do niego jest kostium, w odniesieniu do stroju ludowego traktowany raczej jako pewnego rodzaju uniform, wielokrotnie powielony, nierzadko zrekonstruowany lub zakomponowany w oparciu o ogólnie przyjęte schematy tradycyjnej odzieży i powołany do życia¹⁹.

Kształtowanie się ubioru — stroju, zwierzchnich i spodnich jego części, jego zmiany w czasie uwarunkowane duchem i stylem epoki oraz ich odbicie w tradycji ludowej skłaniają współczesnych badaczy do rozważania problematyki związanej z pojęciem mody. Na ten temat pisało wielu badaczy, między innymi Simmel (1923), Steinmetz (1931)²⁰, uzasadniając psychologiczną jej stronę, dalej Hoffmannowa (1961) König (1958, 1967, 1969), Brenninkmeyer (1963), Laver (1948, 1969), Banach (1957)²¹ uważający modę za klasyczne ramy określonych norm ubierania się, które wprawdzie szybko się zmieniają, lecz wprowadzają nowe for-

¹⁷ Strój — ubiór świętny, bogaty: J. Karłowicz, A. Kryński, Wł. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1915; Strój — dziś o ubiorze, pierwotnie tylko o przyborach wszelkich: A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.

¹⁸ D. Zelenin, *Russische (Ostslavische) Volkskunde*, Berlin — Leipzig 1927.

¹⁹ I. Turnau, *Wpływ szlacheckiej i mieszczańskiej odzieży na Polski ubiór ludowy w XVI - XIX wieku*, „Polska Sztuka Ludowa” 1977, z. 2, s. 67 - 78; P. Bogatyrew, *Woprosy teorii narodnego iskusstwa*, Moskwa 1971.

²⁰ G. Simmel, *Zur philosophischen Psychologie. Die Mode. Philosophische Kultur. Gesammelte Essays*, Podsdam 1923, s. 31 - 64; S. R. Steinmetz, *Mode, Handvörterbuch der Soziologie*, Stuttgart 1931, s. 390 - 393.

²¹ H. Hoffmann, *Mode, Handvörterbuch der Sozialwissenschaften*, Bd. 7, s. 405 - 410, Göttingen 1961; R. König, *Kleider und Leute, Zur Soziologie der Mode*, Frankfurt 1967; tenże, *Mode, Wörterbuch der Soziologie*, Stuttgart 1969; R. König — P. Schuppisser, *Die Mode in der menschlichen Gesellschaft*, Zürich 1958; I. Brenninkmeyer, *The Sociology of Fashion*, Köln — Opladen 1963; J. Laver, *Modesty in dress*, London 1969; tenże, *Taste and Fashion — from the French revolution to the present day*, London 1948; A. Banach, *O modzie XIX wieku*, Warszawa 1957.

my i nierzadko coś z nich pozostaje. Petrascheck-Heim (1966) dopatruje się w modzie odbicie życia społecznego²², podobnie jak Crawley (1931), który widzi w modzie wyrażenie nowego stanu i warunków życia²³. Natomiast fińska autorka Pyllkkänen (1956, 1970), badając kształtowanie się mody w ubiorze niższych stanów, starała się dowieść i uzasadnić, że duży wpływ wywierało na nie odbicie mody danego okresu historycznego (np. renesansu, baroku)²⁴. Jej zdaniem styl ubioru ludowego odpowiada stylowi w sztuce, natomiast ogólnie panująca moda nie może być utożsamiana ze stylem ogólnonarodowym, czy regionalnym. Moda, jako siła zmian działających z zewnątrz na normy panujące w określonej grupie społecznej, winna być zatem badana i w środowisku wiejskim, a związek jego z miastem i pozostałymi, wyższymi jednostkami społecznymi jest w tym przypadku bardzo ważnym momentem dla studiów i badań.

Podobne teorie wysuwał już znacznie wcześniej, na podstawie badań etnograficznych Sirelius (1916), stosując klasyfikację typologiczną oraz analizę historyczno-porównawczą. Dzięki temu odkrył powiązania między ubiorem a stosunkami społecznymi. Jego zdaniem ubiór wiejski jest odwzorowaniem form ubioru miejskiego i wyższych klas tworzących modę²⁵. Stanowisko takie przewija się również w opracowaniach bardzo wnikliwych autorów czeskich, jak Stranska, omawiająca ludowe stroje w Czechosłowacji od najdawniejszych czasów, poprzez historyczne style mody do czasów współczesnych, w oparciu o tradycje poszczególnych regionów²⁶; Kovačevićova (1955) podająca poza historią ubiorów w Liptowie i jego opisem, także jego znaczenie i funkcję społeczną, nadto materiał i przygotowanie ubioru²⁷.

Także na przykładzie badań nad ludową odzieżą na Śląsku widać, że w kształtowaniu się stroju regionalnego wpływ ogólnie panującej poza środowiskiem wiejskim mody wcale nie był mały. Wyrażało się to w zmianie samej sylwetki postaci (to szczuplej, wysmuklejš, to kopsiastejš, przysadzistejš itp.), w zmianie zestawu i doboru poszczególnych części, w zmianie stosowanych tkanin, zmianie kolorystyki, w zróżnicowanych ozdobach. Wyodrębniały się one bardziej lub mniej w całej kompozycji

²² I. Petrascheck-Heim, *Die Sprache der Kleidung, Wesen und Wandel von Tracht, Mode, Kostüm und Uniform*, Wien 1966.

²³ E. Crawley, *op. cit.*

²⁴ R. Pyllkkänen, *Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550 - 1620* (*The costume of the Nobility, Clergy and Burghers in the Earlier Vasa Period*), „*Fińska Formminnesföreningens Tidskrift*” 55, Helsinki 1956; tejże, *Barokin puku-muoti Suomessa 1620 - 1720* (*Baroque Costume in Finland in 1620 - 1720*), Helsinki 1970.

²⁵ U. T. Sirelius, *op. cit.*

²⁶ D. Stranska, *Ludove kroje v Československu*.

²⁷ S. Kovačevićova, *Ludovy oděv v hornom Liptově*, Bratislava 1955.

ubioru, zależnie od stopnia zachowania się form tradycyjnych, stosownie do zaistniałej okoliczności (uroczystości, czy zajęcia) czasu i funkcji²⁸.

W oparciu o metodę strukturalną, fiński badacz Lonnqvist (1972) omawiając ubiór i modę w środowisku wiejskim w latach 1870 - 1920 (na przykładzie Vöra w rejonie Ostrobotnia) rozpatruje go również od strony sposobu pozyskiwania poszczególnych części. Według niego podstawowe części ubioru powstawały najczęściej w domu, inne były pochodną pracy rzemieślniczej (zawodowych krawców, garbarzy, szewców, hafciarzy, koronkarek etc.), pewne otrzymywano w darze poza środowiskiem wiejskim jako zapłatę, bądź też pozyskiwano na wiano, drogą spadku, wypożyczenia; w ostatnich czasach kupuje się gotowe części ubioru produkcji seryjnej: u wędrownych handlarzy, kramarzy, w wiejskich sklepach, w mieście, od emigrantów (przeważnie ubiory pochodzenia amerykańskiego)²⁹.

Sposób ujmowania bazujący na przedstawieniu historycznie zmieniających się form³⁰ i szczegółowych opisach poszczególnych części ubioru ludowego i jego ozdób (Kresz — 1957, Nowak — Nedo — 1954 - 64, Lücking — 1956, Fiedler — 1954, Nylén — 1976, Chmielińska — 1930, Dobrowolscy — 1936, Świeży — 1954, Udziela — 1930, 1932, *Atlas Polskich Strojów Ludowych* — zeszyty, Ljebjedjewa i Masłowa — 1956 i inni) jest nadal przedmiotem rozważań szerokiego kręgu badaczy i dla nauki, a także dla zainteresowanych folklorem ma duże znaczenie, zwłaszcza praktyczne, przy odtwarzaniu, rekonstruowaniu oraz propagowaniu motywów regionalnych.

Rozpowszechnioną formą ujęcia, o znaczeniu popularyzatorskim, mniej naukowym, są wydawane albumy strojów różnych regionów lub krajów³¹. Opierają się one bądź to na kolorowej, rysunkowej ilustracji, bądź też na dokumentalnych fotografiach współcześnie noszonych a zachowanych w terenie strojów, lub też zabytków muzealnych nieużywanej już odzieży. Przedstawienia rysunkowe, charakterystyczne zwłaszcza dla lite-

²⁸ B. Bazielić, *Moda w strojach regionalnych*, katalog wystawy, Katowice—Bytom 1967; tejsze, *Moda w strojach regionalnych tematem wystawy na Śląsku*, „Polska Sztuka Ludowa” 1963/3, s. 112 - 120; tejsze, *Ludowe stroje siewiersko-będzińskie*, katalog wystawy „Strój zagłębiowski”, Będzin 1971; tejsze, *Złote hafty w tradycyjnej odzieży na Śląsku*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu”, Etnografia, zeszyt nr 6, Bytom 1973.

²⁹ B. Lonnqvist, *op. cit.*

³⁰ *Eestonskaja narodnaja odjezda XIX i naczata XX w.*, Tallin 1960; M. G. Welewa — E. I. Lepawtowa, *op. cit.*; Auna Maja Nylén, *Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar*, Lund 1966.

³¹ *Narodne nošnje Jugoslavije*, Zagreb; O. L. Kulczyckaja, *Narodnyj kostjum zapadnih oblastej USSR*, Kiew 1959; M. Welewa, *Blgarski narodni nosii i szewici*, Sofija 1950; I. Papantoniou, *Greek costumes*, Naflion 1981; B. Pereira, *Traje popular Lisboa* 1977.

ratury radzieckiej, wykonywane przeważnie przez zawodowych artystów plastyków, są w pewnym sensie kontynuacją dziewiętnastowiecznej koncepcji, o jakiej była mowa na początku, wzbogaconej jedynie dokładnymi opisami, proveniencją, nierzadko także krótkim, syntetyzującym wstępem. Nie są one pozbawione precyzji i dokładności, często drobiazgowego ujęcia rysunku, na ogół jednak są ahistoryczne i wyidealizowane w oznaczaniu zasadniczego typu ubioru. Albumy fotograficzne mają mniej więcej to samo znaczenie, są jednak bardziej żywym³², choć bezkrytycznym i czasem nieobiektywnym (często upozowanym) obrazowym przedstawieniem dokumentalnym.

Problematyka strojów ludowych poruszana w literaturze ogólnoeuropejskiej jest wielostronna, lecz zbieżna, tym niemniej zróżnicowana w poglądach i metodyce opracowania. Widać stąd, że temat stanowi szeroką płaszczyznę badawczą, stosownie do doniosłej roli ubioru w życiu człowieka i jego wielostronnej funkcji. W historii kultury zajmował on i zajmuje jedno z czołowych miejsc jako wytwór związany bezpośrednio z jednostką, grupą społeczną, czy narodem, zależny od środowiska, warunków geograficzno-ekonomicznych i stosunków społecznych. W kształtowaniu się jego form nie były to czynniki obojętne, co potwierdza szeroki wachlarz odmian występujących w każdym kraju. Ta wielka różnorodność była wypadkową także miejscowych tradycji, mody i historycznych stylów, wydarzeń politycznych, a nade wszystko inwencji, pomysłowości i fantazji, które są wykładnikiem indywidualnych gustów, temperamentu i psychiki pewnego kręgu ludzi zamieszkujących na określonym terenie. Czasami mógł to być również wynik przypadku przyjęty i powielany, jednak nie na zasadzie identyczności, lecz podobieństwa. Mimo bowiem ogólnie zaakceptowanego sposobu ubierania się w danym okresie czasu, strój ludowy i w ogóle każdy strój, a nawet ubiór nie miał charakteru zunifikowanej, jednolitej konstrukcji (także i pod względem zdobienia). Przez to między innymi jest on ciągle żywym, zmieniającym się wytworem, którego problematyka jest stale pasjonująca i podejmowana na nowo w pracach badawczych i naukowych.

³² Erika Groth-Schmachteuberger, *Volks-Trachten, Schriften des Freilichtmuseums des Bezirkes Oberbayern an der Glentleiten*, Nr 6, 1980.

BARBARA BAZIELICH

MODERN ASPECTS OF THE RESEARCH ON FOLK COSTUMES

(Summary)

Folk costumes have been of some interests for various professionals since the 18th century. Among the first manifestations of interests in folk costumes are paintings and pictures of village people in their authentic clothes to be found in such countries as Poland, Norway and Czechoslovakia. These illustrations as well as diaries and memoirs are of different value, however, they constitute valuable source materials for modern researchers. Parish registers and testaments, church paintings and polychromies, tombstones and specimen of religious literature are the oldest materials. The very first records concerning folk costumes date back to the early part of the 19th century (eg. Heikel, 1834), many more descriptions and records are to be found at the beginning of the 20th century. The 20th century materials regard quite a vast range of problems, i.e. descriptions of forms of different clothes and records of museum collections aim at delimiting regional and ethnographic areas and emphasizing the difference and national values of folk costumes. After the Second World War various monographies concerning folk costumes of different regions had been published, eg. „Atlas Polskich Strojów Ludowych” (Atlas of Polish Folk Costumes). Other publications deal with historical variability, origin and signification of costumes and ordinary clothes in folk culture. Some of them attempt at defining such terms as clothes, attire, garb and costume. Following Bogatyriew's approach recent books deal with the problem of function of clothes and costumes and their signification in folk culture.

Generally speaking, European literature concerning the above-presented problems and topics is quite ample, but differentiated and thus its scientific value is rather diversified.